

مقاله علمی-پژوهشی

برنامه تحویل و توزیع بهینه آب با استفاده از الگوریتم PSO (مطالعه موردی: شبکه آبیاری سد نساء شهرستان بم)

بهاره میرکماندار^{۱*}، کورش قادری^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۸

چکیده

برنامه‌ریزی توزیع و تحویل آب در شبکه‌های آبیاری تحویل به‌موقع و کافی آب با حداقل بهره‌برداری از هدآب روی درجه کانال مطابق قیده‌های میزان ظرفیت آن و دوره چرخش آبیاری می‌باشد. عملکرد ضعیف کانال‌های آبیاری از یک طرف و تأثیر آن در کاهش بهره‌وری آب کشاورزی از طرف دیگر ضرورت ارائه برنامه‌ریزی‌های مؤثر در بهره‌برداری بهینه از کانال‌های آبیاری را ایجاد نموده است. روش‌های رایج برنامه‌ریزی تحویل و توزیع آب عموماً ابتکاری و مبتنی بر تجربه کارشناسان بوده که روش‌هایی کارآمد در صرفه‌جویی بهینه آب نمی‌باشند، بنابراین استفاده از روش‌های تحلیلی و بهینه‌سازی می‌تواند بخشی از مشکلات موجود را رفع نماید. مسئله‌ی برنامه‌ریزی توزیع و تحویل آب در شبکه‌های آبیاری یک مسئله پیچیده بهینه‌سازی چند هدفه، چند متغیره و چند محدودیتی با انواع متغیرها است که حل آن نیازمند کاربرد روش‌های توانمند بهینه‌ساز است. روش‌های ابتکاری توانایی حل این‌گونه مسائل پیچیده و عبور از نقاط بهینه موضعی و یافتن بهینه سراسری را دارند. پژوهش حاضر با به‌کارگیری الگوریتم فرا ابتکاری بهینه‌سازی PSO (رفتار جمعی ذرات) به توزیع و تحویل بهینه آب در شبکه آبیاری سد نساء شهرستان بم واقع در استان کرمان پرداخته است. به این منظور ابتدا تعداد انشعابات، ماکزیمم ظرفیت هر کانال، سطح تحت پوشش هر انشعاب، نیاز ناخالص آبیاری، دور آبیاری و تعداد بلوک‌ها به‌عنوان ورودی به مدل معرفی شد. پس از اجرای مدل بهترین نوبت انشعابات در هر بلوک، حداقل ظرفیت کانال توزیع‌کننده و حداقل زمان آبیاری در شرایط بهینه به‌عنوان خروجی ارائه گردید. در حال حاضر ماکزیمم دبی شبکه ۳۰۰۰ لیتر بر ثانیه و ۳۶۰ ساعت، زمان آبیاری است. مطابق نتایج ارائه‌شده در این پژوهش در حالت بهینه‌سازی دوهدفه، ماکزیمم دبی ۲۴۶۹ لیتر در ثانیه و ماکزیمم زمان آبیاری ۳۵۶ ساعت می‌باشد که در مقایسه با ظرفیت کنونی کانال ۵۳۱ لیتر بر ثانیه دبی و ۴ ساعت زمان آبیاری کاهش یافته است.

واژه‌های کلیدی: الگوریتم PSO، تخصیص بهینه، سد نساء، شبکه آبیاری

مقدمه

آبیاری را تأیید می‌کند. گرچه استفاده غیرضروری از آب موجب کاهش بهره‌وری شبکه‌های آبیاری و مدیریت شبکه به کشاورزان و کمبود امکانات نسبت داده می‌شود. روش بهره‌برداری از شبکه، یا به عبارت دقیق‌تر نحوه تحویل آب به آبیگرهای مزارع با سه پارامتر تعریف می‌شود: دبی جریان تحویلی (Q)، تناوب یا فواصل آبیاری (Fr)، و مدت زمان تحویل آب در هر نوبت آبیاری (d)، ترکیب این سه پارامتر برنامه تحویل آب به مزارع و در نهایت برنامه‌ی بهره‌برداری از شبکه‌ها را مشخص می‌کند. ثابت نگه‌داشتن یا تغییر این پارامترها در طول فصل زراعی، روش‌های بهره‌برداری متنوعی را به وجود می‌آورد. در مواردی که این پارامترها توسط تأمین‌کننده آب (مسئول شبکه‌ی آبیاری) در ابتدای فصل زراعی تعیین شود و تا انتهای فصل نیز بدون تغییر بماند، برنامه تحویل آب را گردش

افزایش عملکرد محصولات کشاورزی و افزایش بهره‌وری آب مورد استفاده یکی از مهم‌ترین اهداف ایجاد و توسعه شبکه‌های آبیاری می‌باشد. در کشورهای مختلف از جمله ایران نبود، مدیریت و بهره‌برداری ضعیف از شبکه‌های آبیاری، تحویل و توزیع نامناسب آب به کانال‌ها و انشعابات و به‌تبع آن توزیع نامناسب آب در سطح اراضی، کمبود آب و خشک‌سالی‌های اخیر لزوم افزایش کارایی شبکه‌های

۱- دانشجوی دکتری سازه‌های آبی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

۲- دانشیار بخش مهندسی آب، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

(* نویسنده مسئول: Email: bahar.Mirkamandari@gmail.com
DOR: 20.1001.1.20087942.1401.16.2.13.2

کانال و حداقل کردن مراحل عملیاتی در پیچه اصلی کانال تحویل آب، نرخ آب تحویلی و زمان شروع به نقاط تحویل را به عنوان متغیرهای تصمیم‌گیری در نظر گرفتند و با استفاده از الگوریتم PSO برنامه بهینه تحویل آب را ارائه کردند (Pawed et al., 2013). برنامه تحویلی ارائه شده توسط آن‌ها هیدروگراف ورودی به کانال تحویل آب را در طی دوره گردش ثابت نشان داد که به مفهوم حداقل بهره‌برداری در پیچه کانال اصلی و در نتیجه حداقل تلفات انتقالی می‌باشد. ایکودایسی و آدیمو استفاده از الگوریتم‌های تکاملی را به عنوان ابزاری برای بهینه‌سازی مؤثر منابع کمیاب آب در مناطق نیمه خشک مرور کرده و اعلام داشتند این مطالعات شامل تخصیص و زمان بندی آب آبیاری با برنامه ریزی و تمرکز ویژه بر الگوی کشت محصولات می‌باشد (Ikudayisi and Adeyemo et al., 2015). نگوین و همکاران با استفاده از الگوریتم کلونی مورچه‌ها برنامه‌ای جهت بهینه‌سازی تخصیص آب به محصولات ارائه کردند (Neguin et al., 2016). لیو و همکاران یک مدل زمان بندی تحویل آب و یک الگوریتم سفارشی بهینه‌ساز ازدحام ذرات را برای کانال آبیاری منشعب از کانال شمالی منطقه فنجیاسان و کانال اصلی غربی در منطقه‌ی آبیاری رودخانه شیتوه در استان شانسی چین تنظیم کردند (Liu et al., 2018). نتایج این مدل نشان داد الگوریتم پیشنهادی می‌تواند به سرعت برنامه‌های بهینه‌سازی تحویل آب برای کانال‌های آبیاری را برآورده کند. غلامی و همکاران (۱۳۸۶)، برنامه بهینه توزیع آب در شبکه‌های آبیاری درود زن فارس را با استفاده از تئوری الگوریتم ژنتیک ارائه داده و نشان دادند بهترین برنامه آبیاری با تأمین اهداف متفاوت اعم از کاهش ظرفیت کانال توزیع کننده آب به انشعابات، کاهش زمان مورد نیاز برای تکمیل برنامه آبیاری و کاهش تلفات زمانی در هر دور آبیاری می‌باشد. منعم و نوری (۱۳۸۹)، الگوریتم بهینه‌سازی PSO را برای توزیع و تحویل بهینه آب در کانال‌های آبیاری مورد استفاده قرار داده و روش مذکور در کانال lamx از شبکه آبیاری ورامین با ۱۱ آبگیر بکار گرفتند. هدف این مسئله حداقل سازی ظرفیت کانال و حداکثر استفاده از دور آبیاری بوده، دبی و مدت تحویل بهینه آب به ۱۱ آبگیر با رعایت ظرفیت کانال و سازه‌ها و حداکثر دور آبیاری تعیین شده است. کیانفر و همکاران (۱۳۹۰) برنامه تخصیص بهینه آب در شبکه آبیاری و زهکشی صوفی‌چای در استان آذربایجان شرقی با استفاده از الگوریتم ژنتیک ارائه کرده و نتایج حاصله نشان می‌دهد که اختلاف مقدار آب تخصیص یافته واقعی و مقدار بهینه در مناطق مختلف به طور متوسط برابر ۲/۱ میلیون مترمکعب است. عمادی و کاکویی (۱۳۹۱) با الگوریتم جامعه مورچگان توزیع آب در کانال BP14 شبکه آبیاری فومنات را بهینه‌سازی کرده و از مقایسه الگوریتم مورچگان با الگوریتم ژنتیک در حالت تک هدفی، ظرفیت کانال را ۹۰ لیتر بر ثانیه کمتر و زمان تکمیل برنامه آبیاری را ۱۰ ساعت بیشتر به دست آوردند. قادری

می‌نامند. در صورتی که تغییر این پارامترها در طول فصل زراعی بر اساس تقاضای مصرف کننده در محدوده ظرفیت سیستم به وجود آید، برنامه تحویل آب برحسب تقاضا است. معمول ترین روش بهره‌برداری که بیشترین استفاده را در کانال‌های آبیاری دارد، برنامه تحویل آب گردشی است که میزان دبی تحویلی، تناوب آبیاری ثابت و مدت زمان تحویل آب، از پیش تعیین شده‌اند (غلامی و همکاران، ۱۳۸۶). در این روش به تعداد آبگیرهایی که هم‌زمان عمل آبیاری را انجام می‌دهند، بلوک آبیاری نامیده می‌شوند. در هر بلوک آبیاری، تعدادی آبگیر به صورت متوالی آبیاری را انجام می‌دهند. با توجه به نیاز آبی هر آبگیر و عوامل تحویل آن، مدت زمان تحویل آب به هر آبگیر تعیین می‌شود. مجموع زمان تحویل آب به آبگیرهای واقع در هر بلوک، زمان تکمیل آبیاری هر بلوک را تعیین می‌کند که نباید از حداکثر دور آبیاری مجاز بیشتر باشد. مجموع دبی آبگیرهایی که هم‌زمان آبیاری می‌نمایند، دبی جاری در کانال توزیع کننده را تعیین می‌نماید. لذا ظرفیت کانال توزیع کننده تابع توزیع آبگیرها در بلوک‌ها و دبی تحویلی به هر آبگیر می‌باشد. برای حداقل سازی ظرفیت کانال توزیع کننده لازم است میزان دبی تحویلی به آبگیرها و توزیع آن‌ها در بلوک‌ها به صورت بهینه تعیین گردد (قادری نسب و همکاران، ۱۳۹۴)

روش‌های بهینه‌سازی متفاوتی برای حل مسئله تحویل و توزیع بهینه آب در کانال‌های آبیاری وجود دارد و پژوهش‌های زیادی در این خصوص انجام شده است. به طور مثال سوریوانشی و ردی مسئله برنامه‌ریزی کانال را با استفاده از برنامه‌ریزی خطی ۰-۱ جهت آماده‌سازی برنامه‌ریزی عملیاتی خروجی‌های کانال آبیاری به کار گرفتند (Suryavanshi and Reddy., 1986). ونگ و همکاران دریافتند در تدوین تابع هدف توسعه یافته توسط سوریوانشی و ردی نقص جزئی وجود دارد که با معرفی یک تابع فعال سازی آن را اصلاح کردند؛ اما این مدل فقط در سیستم‌های آبیاری که در آن انشعابات فرعی دبی یکسان دارند، قابل اجرا بوده و از این رو کاربردهای آن محدود است (Vang et al., 1990). مایر و همکاران روش بهینه‌سازی کلونی مورچگان را بکار بردند و به این نتیجه رسیدند که این روش از لحاظ کارایی در محاسبات و توانایی یافتن راه حل نزدیک به بهینه جهانی عملکرد بهتری نسبت به GAS دارد (Maier et al., 2003). ژاو و همکاران مدل بهینه توزیع آب در شرایط دبی نامساوی کانال‌ها را بر اساس تابع جریمه دینامیک و الگوریتم ژنتیک ارائه کردند (Zhao et al., 2009). ماتور و همکاران پژوهشی با عنوان برنامه‌ریزی بهینه عملیات آبیاری کانال ثانویه فامن در منطقه فنگ-جیا-شان، چین با استفاده از الگوریتم ژنتیک انجام داده و نتایج نشان داد رویکرد الگوریتم ژنتیک انعطاف پذیری کافی در تصمیم‌گیری‌ها در راستای مدیریت آبیاری کانال‌ها دارد (Mator et al., 2009). یاد و همکاران با هدف به حداقل رساندن ظرفیت

حافظه‌ای از بهترین ارزش خود و موقعیت مربوط به آن را در خود ذخیره می‌کند. ارزش ذرات با توجه به تابع معیار مربوط به مسئله بهینه‌سازی سنجیده می‌شود. برای ذره i ام، بهترین ارزش و موقعیت مربوط به آن به ترتیب در متغیرهای $pbest_i$ و $p_i = (p_{i1}, p_{i2}, \dots, p_{iD})$ ذخیره می‌شود. همچنین بهترین موقعیت ذرات در تمام تکرارها و موقعیت مربوط به آن به ترتیب در متغیرهای $gbest_i$ و $p_g = (p_{g1}, p_{g2}, \dots, p_{gD})$ ذخیره می‌شود. D بعد فضای جستجو را نشان می‌دهد. مجموعه n ذره در یک اجتماع، جمعیت نام دارد و به صورت $pop = (p_1, p_2, \dots, p_n)$ بیان می‌شود. اساس روش PSO بر این اصل استوار است که ذرات در هر تکرار به سمت $pbest_i$ و $gbest_i$ خود شتاب می‌گیرند و در نتیجه در هر تکرار با اضافه شدن بردار جابجایی در هر ذره، موقعیت جدیدی در فضای جستجو برای هر ذره پیدا می‌شود و در انتهای الگوریتم موقعیت مربوط به $gbest_i$ به عنوان جواب بهینه مسئله در نظر گرفته می‌شود. در هر تکرار موقعیت و سرعت ذره ام طبق روابط (۱) و (۲) بهنگام می‌شود:

$$V_i^{iter+1} = (wv_id^{iter} + c_1 rand() (p_{id} - x_{id}^{iter})) + c_2 rand() (p_gd - x_{id}^{iter}) \quad (1)$$

$$x_{id}^{iter+1} = x_{id}^{iter} + v_{id}^{iter+1} \quad (2)$$

که در آن $v_i = (v_{i1}, v_{i2}, \dots, v_{iD})$ بردار سرعت ذره نام و $x_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{iD})$ بردار موقعیت آن می‌باشد. در این رابطه c_1 و c_2 اعداد مثبتی می‌باشد که به ترتیب ضریب یادگیری شخصی و ضریب یادگیری جهانی (جمعی) نامیده می‌شوند. $rand()$ تابعی است که اعداد تصادفی بین صفر تا یک تولید می‌کند. فاکتور اینرسی است که تأثیر سرعت فعلی بر سرعت کنونی را کنترل می‌نماید و مقدار مجاز آن در الگوریتم PSO استاندارد در بازه $(0.4-0.9)$ تغییر می‌کند. مقدار w در ابتدای استفاده از این الگوریتم ثابت فرض می‌شد اما نتایج تجربی نشان داد که بهتر است در ابتدای فرایند جستجو، جهت بهبود جستجوی فراگیر در فضای تصمیم، مقدار زیادتری برای این پارامتر در نظر گرفته شده و به تدریج برای کنترل تعادل بین جستجوی جهانی و جستجوی محلی در طی تکرارهای متوالی، به صورت خطی با زمان کاهش یابد (Shi and Eberhat) بدین منظور در این پژوهش برای کاهش مقدار

در هر تکرار از یک ضریب ثابت جدید به نام w_{damp} استفاده شد.

$$w^{iter+1} = w^{iter} \times w_{damp} \quad (3)$$

الگوریتم بهینه‌سازی ازدحام ذرات از الگوریتم‌های ژنتیک و بهینه‌سازی کلونی مورچه ساده‌تر می‌باشد. همچنین اندازه جمعیت الگوریتم بهینه‌سازی ازدحام ذرات کمتر از الگوریتم ژنتیک می‌باشد بنابراین مقاردهای اولیه جمعیت در به کارگیری این الگوریتم، ساده‌تر از سایر الگوریتم‌های بهینه‌سازی هوشمند است. الگوریتم بهینه‌سازی ازدحام ذرات به آسانی قابل اجراست و در حل بسیاری از مسائل بهینه‌سازی گسسته و غیرخطی پیوسته مورد استفاده قرار گرفته است.

نسب و همکاران (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای برنامه تحویل و توزیع آب را در شبکه آبیاری سد جیرفت با استفاده از الگوریتم‌های رقابت استعماری و PSO بهینه‌سازی و با نتایج الگوریتم ژنتیک مقایسه کردند. مدل برنامه توزیع آب در انشعابات کانال‌های توزیع‌کننده به گونه‌ای ارائه شده که اهداف متفاوتی اعم از کاهش ظرفیت کانال توزیع‌کننده و کاهش زمان موردنیاز برای تکمیل برنامه آبیاری به صورت تک هدفی و دو هدفی بهینه گردد. کنگازیان و همکاران (۱۳۹۶)، به طراحی بهینه شبکه‌های توزیع آب با استفاده از الگوریتم ازدحام ذرات با پارامترهای فازی پرداخته و ضریب اصطکاک در رابطه داری ویسبناخ، هد مخزن و میزان تقاضا بر روی گره‌ها به عنوان پارامترهای فازی مستقل در نظر گرفته شده و در نهایت به بررسی تغییرات هزینه با در نظر گرفتن مسئله عدم قطعیت پرداخته می‌شود. درویشی و کردستانی (۱۳۹۸)، دو تابع هدف تغییر تعداد دریاچه‌ها و متوسط دبی را در شبکه AMX ورامین توسط الگوریتم NSGA-II و ژنتیک حداقل سازی کردند. نتایج این دو الگوریتم حاکی از آن است که به حداقل رساندن هم‌زمان این دو تابع هدف در مقایسه با اینکه متوسط دبی کانال به تنهایی تابع هدف باشد، منجر به کاهش تعداد دریاچه‌ها می‌شود و این بدان معناست که تابع هدف متوسط دبی نمی‌تواند به تنهایی تعداد مراحل عملیات را کاهش دهد. کاغذچی و همکاران (۱۴۰۰) شبیه‌سازی و ارزیابی سیستم‌های توزیع و تحویل آب در کشاورزی را با مدل شبکه ترکیبی بیزی (HBNs) انجام داده و مدل خود را در ایران به شکل واقعی آزمایش کردند. ایشان این مدل را بر اساس انتظارات منطقه‌ای آبیاری مدنظر به گونه‌ای که شاخص‌های عملکرد "کفایت"، "بهره‌وری" و "برابری" تحویل آب باشد ارائه کردند. در این پژوهش الگوریتم فرا ابتکاری PSO برای توزیع و تحویل بهینه آب در شبکه آبیاری سد نساء بم مورد استفاده قرار گرفته است. نتایج به صورت ترتیب و نوبت‌بندی بهینه انشعابات داخل بلوک‌های آبیاری به گونه‌ای که دبی کانال توزیع‌کننده و دور آبیاری حداقل گردد ارائه شده است.

مواد و روش‌ها

الگوریتم PSO

الگوریتم تکاملی PSO توسط کنیدی و ابرهات در سال ۱۹۹۵ از حرکت جمعی پرندگان و ماهی‌ها برای یافتن غذا الهام گرفته است. در این الگوریتم هر یک از اعضای یک اجتماع یک ذره نامیده می‌شود. در یک اجتماع الگوریتم PSO موقعیت هر ذره در واقع یک جواب بالقوه برای مسئله بهینه‌سازی است. موقعیت ذرات در فضای جستجو تحت تأثیر تجربه و دانش ذرات و همسایگانش می‌باشد. لذا موقعیت سایر توده ذرات روند جستجوی یک ذره را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در حین حرکت ذرات، هر یک از آن‌ها در طول مسیر حرکتشان

بهره‌برداری از شبکه، جریان در هر کانال توزیع کننده از حداقل میزان تعیین شده توسط مدیر شبکه نمی‌تواند کمتر باشد و از طرفی مقدار دبی کانال از حداکثر دبی طراحی شده کانال نباید بیشتر باشد.

$$Q_{min_{ai}} \leq Q_{ai} \leq Q_{max_{ai}} \quad (۴)$$

Q_{ai} دبی تولیدشده برای انشعاب i ام، $Q_{min_{ai}}$ حداقل دبی مجاز در انشعاب i ام و $Q_{max_{ai}}$ حداکثر دبی مجاز در انشعاب i ام می‌باشد.

ب- میزان دبی قابل انتقال در کانال توزیع کننده به نحوی باشد که مجموع جریان ورودی به انشعابات که هم‌زمان آبیاری می‌نمایند برابر یا کمتر از ظرفیت نهایی کانال توزیع کننده باشد.

$$\sum_{j=1}^m Q_{aj} \leq Q_{MC} \quad (۵)$$

که Q_{MC} ، ظرفیت کانال توزیع کننده (کانال درجه یک)، Q_{ai} میزان دبی تولیدی در انشعاب i ام و m تعداد انشعابات است که هم‌زمان آبیاری می‌شوند.

ج- مجموع زمان آبیاری انشعابات واقع در هر بلوک، از دور آبیاری موردنظر تجاوز ننماید.

$$\sum_{j=1}^m t_{aj} \leq I \quad (۶)$$

I دور آبیاری مجاز در شبکه آبیاری، t_{aj} مدت‌زمان آبیاری انشعاب i ام و m تعداد انشعابات واقع در هر بلوک می‌باشد. جهت مقایسه برنامه‌های تحویل آب و دستیابی به بهترین گزینه از شاخصی به نام فاکتور شایستگی یا تابع هدف استفاده شده است. اجزا تابع هدف به صورت نرمال شده در فاکتور شایستگی در نظر گرفته شده‌اند. هدف از نرمال نمودن عوامل، هم‌وزن نمودن آن‌ها در توابع هدف بوده است. برنامه در دو حالت تک‌هدفه و دوهدفه نوشته شده است. در حالت تک‌هدفه حداقل نمودن ظرفیت کانال توزیع کننده و در حالت دوهدفه حداقل نمودن زمان آبیاری و ظرفیت کانال توزیع کننده می‌باشد. در رابطه (۷) و (۸) توابع هدف مورد استفاده به صورت نرمال شده بیان شده‌اند (قادری نسب و همکاران، ۱۳۹۴).

$$\text{MIN } F = \text{Nor}(T_d) = \frac{\sum_{j=1}^m t_{aj}}{I}$$

$$\text{MIN } F = \text{Nor}(Q_d) + \text{Nor}(T_d) = \frac{\sum_{j=1}^m Q_{aj}}{Q_{MC}} + \frac{\sum_{j=1}^m t_{aj}}{I} \quad (۸)$$

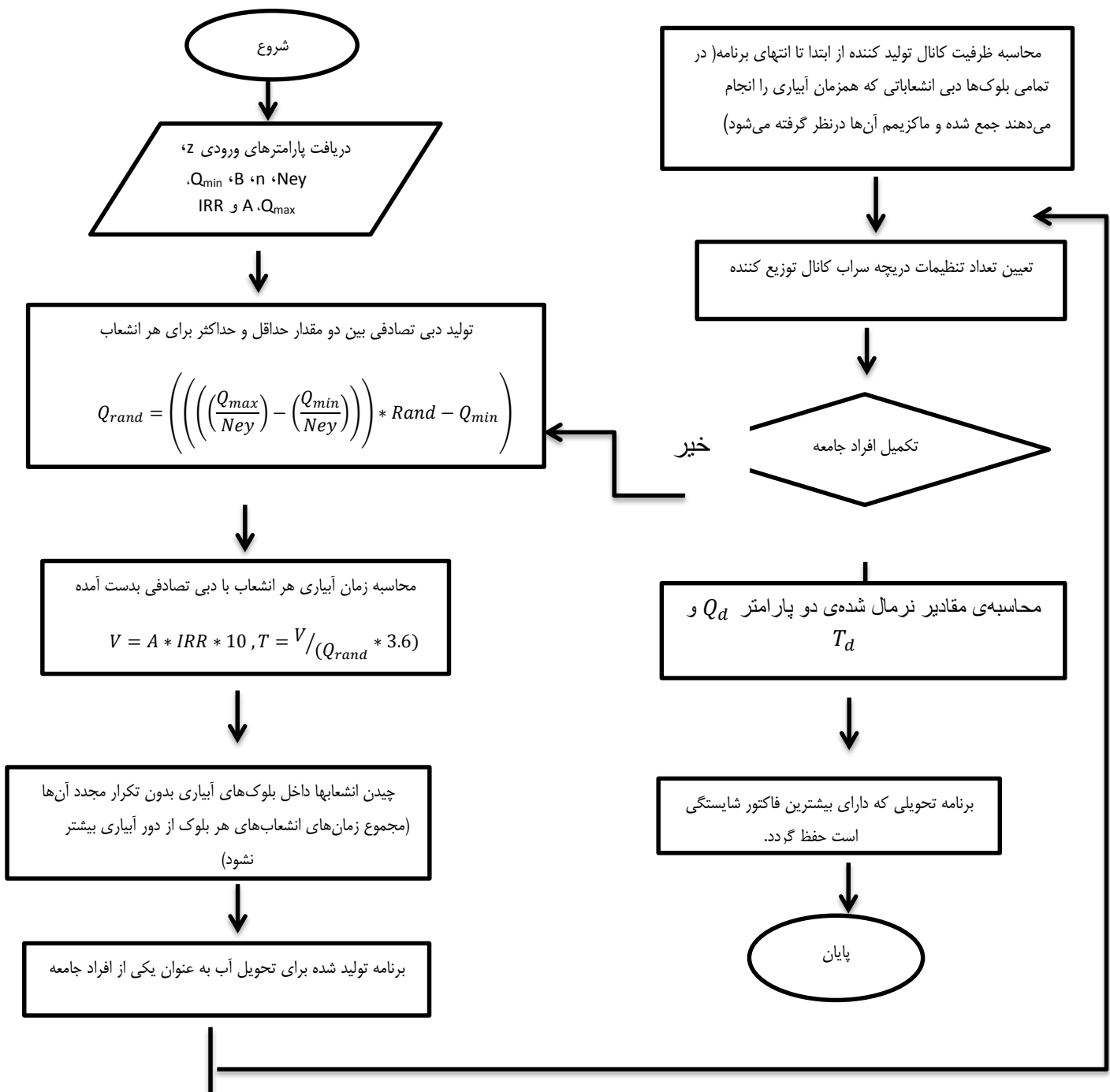
نکته جالب اینکه این الگوریتم فقط عملگرهای اصلی ریاضی را بکار می‌برد و نتایج خوبی را در محیط‌های ثابت، نویزی و پیوسته در حال تغییر و دینامیک فراهم می‌کند. به علت وجود مزایایی همچون مفهوم ساده، پیاده‌سازی آسان و همگرایی سریع نسبت به سایر الگوریتم‌های بهینه‌سازی، امروزه الگوریتم بهینه‌سازی ازدحام ذرات توجه زیادی را به خود جلب کرده است و کاربردهای وسیعی در زمینه‌های مختلف دارد. ولی در مسائل با بعد بالاتر و پیچیده‌تر که دارای نقاط بهینه محلی زیادی می‌باشند همگرایی سریع می‌تواند نشان‌دهنده این باشد که ذرات جمعیت در یک نقطه بهینه محلی متوقف شده‌اند. به این پدیده همگرایی زودرس گفته می‌شود. شناخت رفتار پارامترهای این الگوریتم و تعیین مقادیر دقیق آن‌ها، افزایش جمعیت و تعداد تکرار با توجه به مسئله موردنظر می‌تواند نقش بسزایی در کاهش یا افزایش سرعت همگرایی و گریز از بهینه‌های محلی را در پی داشته باشد.

تعریف مدل بهینه‌ساز

در این مطالعه، برنامه تحویل و توزیع در محیط نرم‌افزار Matlab2014 تدوین شده است. برای اعمال قیود و ارزش کمی آن‌ها از تابع جریمه استفاده شده که مقدار تابع نهایی جهت بهینه‌سازی به صورت مجموع مقدار تابع هدف مسئله و مقدار تابع جریمه تعریف شده است. مدل بهینه‌ساز به صورت کلی برای تعدادی آبیگر (انشعاب) که همه از کانال درجه یک (کانال توزیع کننده) منشعب می‌شوند توسعه داده شده است. تعداد انشعابات، دبی حداقل و حداکثر مجاز برای هر انشعاب، سطح زیر کشت هر انشعاب، نیاز ناخالص آبیاری در هر انشعاب، مضر تولید دبی در هر دریاچه، تعداد بلوک و دور آبیاری را به صورت ورودی از کاربر گرفته شده و بهترین برنامه تحویل آب شامل بهترین ترتیب و نوبت‌بندی انشعابات در هر بلوک، کمترین دبی کانال توزیع کننده و کمترین زمان تحویل آب را به صورت خروجی ارائه می‌دهد. در شکل ۱ به‌طور مختصر الگوریتم و روند انجام تدوین برنامه ترسیم شده است. سه جز اصلی هر مسئله بهینه‌سازی متغیر تصمیم‌گیری، قیدها و تابع هدف می‌باشند. در این مطالعه متغیرهای تصمیم‌گیری مقدار دبی جریان تحویلی در کانال توزیع کننده و مدت‌زمان تحویل آب می‌باشند. در مسئله تحویل و توزیع بهینه قیدهای مسئله به شرح زیر می‌باشند:

الف- میزان دبی قابل انتقال هر انشعاب در محدوده حداقل و حداکثر آن انشعاب باشد (در برخی از شبکه‌ها به‌واسطه محدودیت‌های

(۷)

شکل ۱- فلوچارت بهینه‌سازی برنامه تحویل و توزیع آب در شبکه آبیاری (z=ماکزیمم ظرفیت کانال اصلی، Ney=مضرب تولید دبی تصادفی با توجه به نوع دریاچه، n=تعداد انشعابها، Q_{min}=دبی حداقل هر انشعاب، Q_{max}=دبی حداکثر هر انشعاب، A=مساحت تحت پوشش هر انشعاب، IRR=نیاز ناخالص آبیاری برای هر انشعاب، Rand=عدد تصادفی، T_d=زمان کل آبیاری به دست آمده و Q_d=ظرفیت کل کانال توزیع کننده) (قادری نسب و همکاران، ۱۳۹۴)

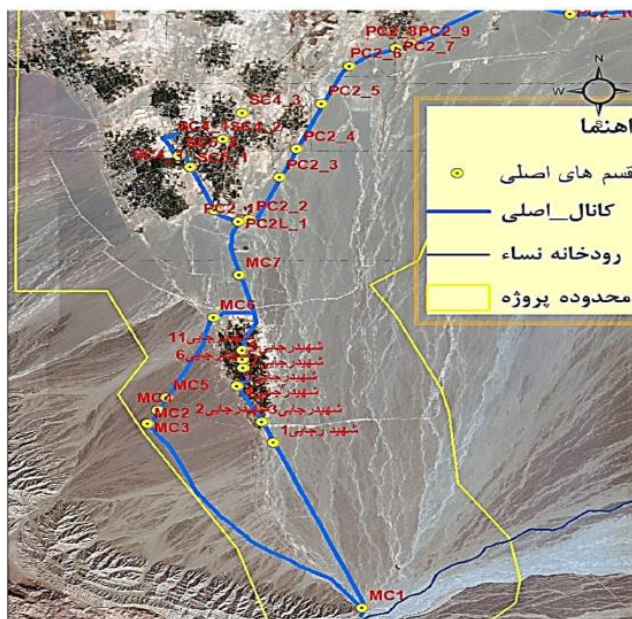
کاربرد مدل

۵۸/۴۰ درجه شرقی قرار دارد. این سدی سنگریزه‌ای با رویه‌ی بتنی (CFRD) است که حجم کل مخزن آن ۱۶۸ میلیون مترمکعب آب را برای تأمین مصارف کشاورزی، شرب، محیط‌زیست، تغذیه

سد مخزنی نساء در ۸۰ کیلومتری شهر بم در نزدیکی روستای انجیرک و ۲۸۰ کیلومتری کرمان، در موقعیت ۲۸/۶۵ درجه شمالی و

و زراعی تقسیم نموده‌اند. شکل (۲) شمای کلی شبکه آبیاری مورد مطالعه و ۲۰ انشعاب مربوطه را نمایش می‌دهد.

سفره‌های زیرزمینی و صنعت شهرستان‌های بزم و بروات اختصاص داده شده است. کارشناسان و مهندسين مشاور جهت برآورد حجم آب مورد نیاز اراضی تحت پوشش منابع آبی، این اراضی را به ۲ بخش باغی

شکل ۲- شمای کلی شبکه آبیاری نساء و انشعابات مربوطه

جدول ۱- معرفی انشعابات شبکه آبیاری نساء (نام انشعاب، سطح زیر کشت، ماکزیمم ظرفیت کانال، عمق ناخالص آب آبیاری، نیاز آبی در دهه) (شرکت آب منطقه‌ای کرمان، ۱۳۹۷)

شماره	نام انشعاب	مساحت تحت کشت زراعی و باغی (ha)	ماکزیمم ظرفیت (lit/s)	IRR(mm)	نیاز آبی در دهه (m^3)
۱	شهید رجایی ۱۱-۲	۳۳۹/۸	۷۰۰/۵	۱۶۴/۷۴	۵۴۳۳۳۳/۳
۲	۶MC	۸۷۵/۵	۲۱۱۸	۲۰۵/۸۱	۱۸۰۰۰۰۰
۳	۲-۲PC	۷۴/۰۵	۵۹۶	۲۱۱/۵۳	۱۵۶۶۶۶/۶
۴	۳-۲PC	۲۹۱/۷	۷۸۵	۲۰۶/۸۳	۶۰۳۳۳۳/۳
۵	۴-۲PC	۵۱	۴۲۰	۲۲۲/۲۲	۱۱۳۳۳۳/۳
۶	۶-۲PC	۱۱۹/۲۱	۴۴۲	۲۰۱/۳۲	۲۴۰۰۰۰
۷	۷-۲PC	۵۷/۳۹	۱۴۵	۱۶۸/۴۴	۹۶۶۶۶/۶
۸	۸-۲PC	۱۲۷/۴۱	۲۸۸	۱۸۰/۵۲	۲۳۰۰۰۰
۹	۹-۲PC	۲۷/۴۸	۷۸	۱۶۹/۸۲	۴۶۶۶۶/۶
۱۰	۱۰-۲PC	۱۳۳/۵۴	۵۹۳	۱۹۲/۲۰	۲۵۶۶۶۶/۶
۱۱	۱۱-۲PC	۱۸۶/۰۳	۶۳۱	۱۹۸/۸۹	۳۷۰۰۰۰
۱۲	۱۲-۲PC	۹۸/۷۴	۲۸۶	۲۱۹/۴۳	۲۱۶۶۶۶/۶
۱۳	۱L-۲PC	۷۳/۸۵	۳۸۱	۲۰۳/۱۱	۱۵۰۰۰۰
۱۴	۲L-۲PC	۸۵/۸۸	۲۹۷	۱۹۰/۱۸	۱۶۳۳۳۳/۳
۱۵	۱-۵SC	۷۰/۱۱	۲۵۸	۱۶۶/۴۰	۱۱۶۶۶۶/۶
۱۶	۲-۵SC	۱۶۹/۷۸	۳۸۵	۱۸۸/۴۸	۳۲۰۰۰۰
۱۷	۱-۴SC	۹۰/۴۱	۳۶۱	۱۵۸/۵۳	۱۴۳۳۳۳/۳
۱۸	۲-۴SC	۴۲/۰۹	۱۸۳	۱۷۴/۲۳	۷۳۳۳۳/۳
۱۹	۳-۴SC	۵۸/۰۹	۳۳۸	۱۵۴/۹۳	۹۰۰۰۰
۲۰	بین سد مخزنی و سد انحرافی	۲۱/۳۲	۲۹۷	۲۱۸/۵۵	۴۶۶۶۶/۶

بهبود مقابل ملاحظه‌ای در نتایج حاصل نمی‌شود.

جدول ۲- پارامترهای بهینه منتخب در پژوهش حاضر

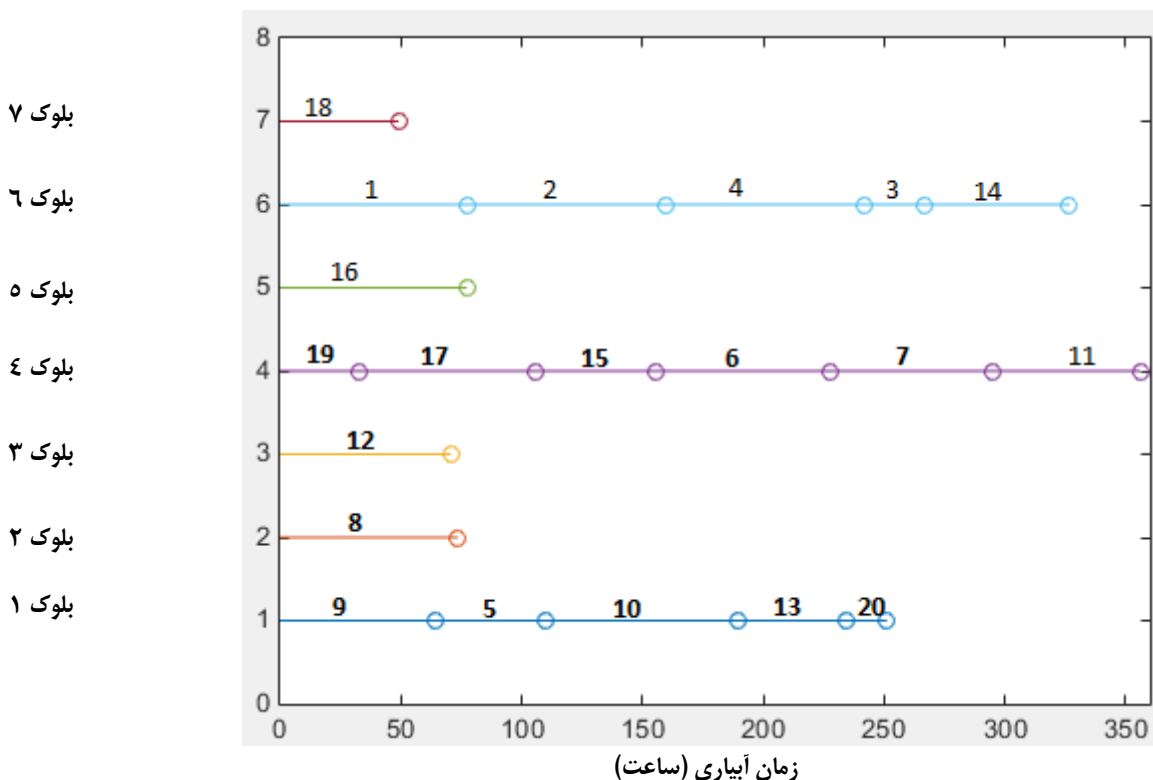
پارامتر	دامنه تغییرات	بهترین مقدار منتخب
C_1	۱/۵-۲/۵	۲
C_2	۱/۵-۲/۵	۲
V_{max}	[-۲ و ۱]	-۲
V_{min}	[۱ و ۲]	۲
تعداد ذرات	۵۰-۲۰۰	۱۰۰
تعداد نسل (تعداد تکرار)	۵۰-۱۵۰	۱۰۰

نتایج بهینه شبکه آبیاری سد نساء: برنامه بهینه تحویل و توزیع آب به شبکه آبیاری سد نساء در تعداد بلوک ۶ تا ۱۰ بلوک اجرا شد. قابل ذکر است، انتخاب تعداد بلوک به گونه‌ای که زمان تکمیل آبیاری بیشتر از ۳۶۰ ساعت شود قابل قبول نمی‌باشد. در بررسی تعداد بلوک‌ها الگوریتم با تعداد جمعیت و تعداد تکرارهای مختلف به منظور تعیین حداقل مقدار ظرفیت کانال توزیع کننده، تعداد تنظیمات در پیچه سراب و حداقل زمان آبیاری اجرا شد.

جدول (۱) اطلاعات شبکه آبیاری این سد از جمله نام انشعاب، سطح تحت کشت اراضی زراعی و باغی، ماکزیمم ظرفیت کانال، عمق ناخالص آب آبیاری و نیاز آبی در دهه را نشان می‌دهد. حداکثر نیاز آبی محصولات مربوط به دهه اول مرداد ماه می‌باشد، لذا نیاز آبی وارد شده در تابع هدف مربوط به این دهه (بحرانی‌ترین دهه) می‌باشد.

نتایج و بحث

تعیین پارامترهای بهینه الگوریتم PSO: پارامترهای مختلفی از مدل منتخب در محدوده‌های توصیه شده، جهت اجرا و بررسی تأثیر آن‌ها بر بهبود نتایج انتخاب و خلاصه‌ی نتایج بررسی‌ها در جدول (۲) و (۳) ارائه شده است. مقادیر $C_1=2$ ، $C_2=2$ ، $V_{max}=2$ و $V_{min}=-2$ در تعداد اندازه جمعیت ۵۰ تا ۲۰۰ عضو و همچنین تعداد تکرار ۵۰ تا ۲۰۰ اجرا شد. انتخاب این اندازه جمعیت و این تعداد تکرار موجب کاهش همگرایی و ازدحام ذرات در بهینه‌های محلی می‌گردد. پس از بررسی تأثیر انتخاب تعداد جمعیت و تعداد تکرار مدل نشان داد در تعداد جمعیت و تعداد تکرار، ۱۰۰ نتایج بهتری ارائه می‌شود و برای جمعیت بیشتر از ۱۰۰ زمان اجرای الگوریتم بسیار طولانی‌تر بوده و

شکل ۳- نمودار زمان بندی تحویل آب به انشعابات داخل بلوک‌های آبیاری در الگوریتم PSO

جدول ۳- برنامه تحویل آبیاری بهینه شده شبکه آبیاری سد نساء با الگوریتم PSO

شماره	نام انشعاب	شماره بلوک	زمان شروع آبیاری	زمان خاتمه آبیاری	دبی تحویلی به هر انشعاب (lit/s)
۱	شهید رجایی ۱۱-۲	۶	۰	۷۷	۱۷۰۹
۲	MC6	۶	۷۷	۱۶۰	۱۷۹۵
۳	۲-۲PC	۶	۲۴۱	۲۶۷	۱۸۳۲
۴	۳-۲PC	۶	۱۶۰	۲۴۱	۱۵۷۰
۵	۴-۲PC	۱	۶۴	۱۰۹	۱۵۰۵
۶	۶-۲PC	۴	۱۵۵	۲۲۸	۱۳۲۹
۷	۷-۲PC	۴	۲۲۸	۲۹۴	۱۱۴۲
۸	۸-۲PC	۲	۰	۷۳	۸۳۵
۹	۹-۲PC	۱	۰	۶۴	۴۵۹
۱۰	۱۰-۲PC	۱	۱۰۹	۱۸۹	۱۳۹
۱۱	۱۱-۲PC	۴	۲۹۴	۳۵۶	۲۶۱
۱۲	۱۲-۲PC	۳	۰	۷۱	۲۸۳
۱۳	۱L-۲PC	۱	۱۸۹	۲۳۴	۲۰۸۷
۱۴	۲L-۲PC	۶	۲۶۷	۳۲۶	۵۸۴
۱۵	۱-۵SC	۴	۱۰۶	۱۵۵	۵۷۵
۱۶	۲-۵SC	۵	۰	۷۷	۶۳۵
۱۷	۱-۴SC	۴	۳۳	۱۰۶	۲۷۷
۱۸	۲-۴SC	۷	۰	۴۹	۷۰۷
۱۹	۳-۴SC	۴	۰	۳۳	۲۴۰
۲۰	بین سد مخزنی و سد انحرافی	۱	۲۳۴	۲۵۱	۱۳۲

در حل مسائل پیچیده بهینه‌سازی به مهندسين و طراحان کمک نمایند؛ اما این الگوریتم‌ها در فرآیند حل خود از عملگرها و پارامترهایی استفاده می‌نمایند که کارایی آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. الگوریتم PSO از جمله الگوریتم‌های تکاملی است که از مدل‌های واقعی در طبیعت الهام گرفته است. PSO از رفتار جمعی پرندگان در یافتن غذا بهره می‌گیرد. بدین ترتیب که جمعیتی متشکل از یک سری ذرات تشکیل می‌دهد که هر ذره معرف یک پرنده در فضای جستجو می‌باشد. این مدل با بروز کردن موقعیت ذرات با توجه به میزان شایستگی، جمعیت را به سمت جواب بهینه هدایت می‌کند. در این مطالعه به منظور ارائه برنامه توزیع بهینه آب در شبکه آبیاری سد نساء شهرستان بهم، الگوریتم PSO به کار گرفته شده است. با توجه به نتایج به دست آمده، مدل به کار برده در این پژوهش توانایی بهینه‌سازی سیستم توزیع و تحویل آب در شبکه‌های آبیاری را دارا می‌باشد و می‌توان از آن در مسائل کاربردی شبکه‌ها استفاده کرد. در بهینه‌سازی تک‌هدفه صرفاً ظرفیت کانال (Q_d) مدنظر است و زمان تکمیل آبیاری (T_d) آزاد گشته، ولی در بهینه‌سازی چند هدفه ظرفیت کانال و زمان تکمیل آبیاری هر دو هم‌زمان بهینه شده‌اند. بسته به سیاست مدیریت سیستم مبنی بر اولویت کاهش ظرفیت کانال و یا

زمانی که در اجرای متفاوت مدل، مقادیر بهینه ارائه شده برای دو پارامتر دبی حداکثر کانال توزیع کننده و زمان آبیاری اختلاف قابل ملاحظه‌ای نداشت، حالت بهینه مطابق تنظیم دریچه سراب کمتر انتخاب شد. در بین مدل‌های اجرا شده نتایج حاصل از انتخاب ۷ بلوک مقادیر بهینه ظرفیت کانال توزیع کننده و حداقل زمان آبیاری را ارائه داد. ترتیب و نوبت‌دهی آبیاری انشعابات داخل بلوک‌های آبیاری برای الگوریتم مورد مطالعه در شکل (۳) نمایش داده شده است.

جدول (۳)، برنامه بهینه تحویل آب در شبکه آبیاری سد نساء با استفاده از الگوریتم PSO نشان داده شده است. از آنجایی که در روند اجرای برنامه دبی انشعابات به شکل تصادفی تولید می‌شود و عدد ارائه شده اعشاری می‌باشد، با هدف عملیاتی کردن برنامه توزیع و تحویل آب در شبکه دبی‌های تولیدی گرد شده است.

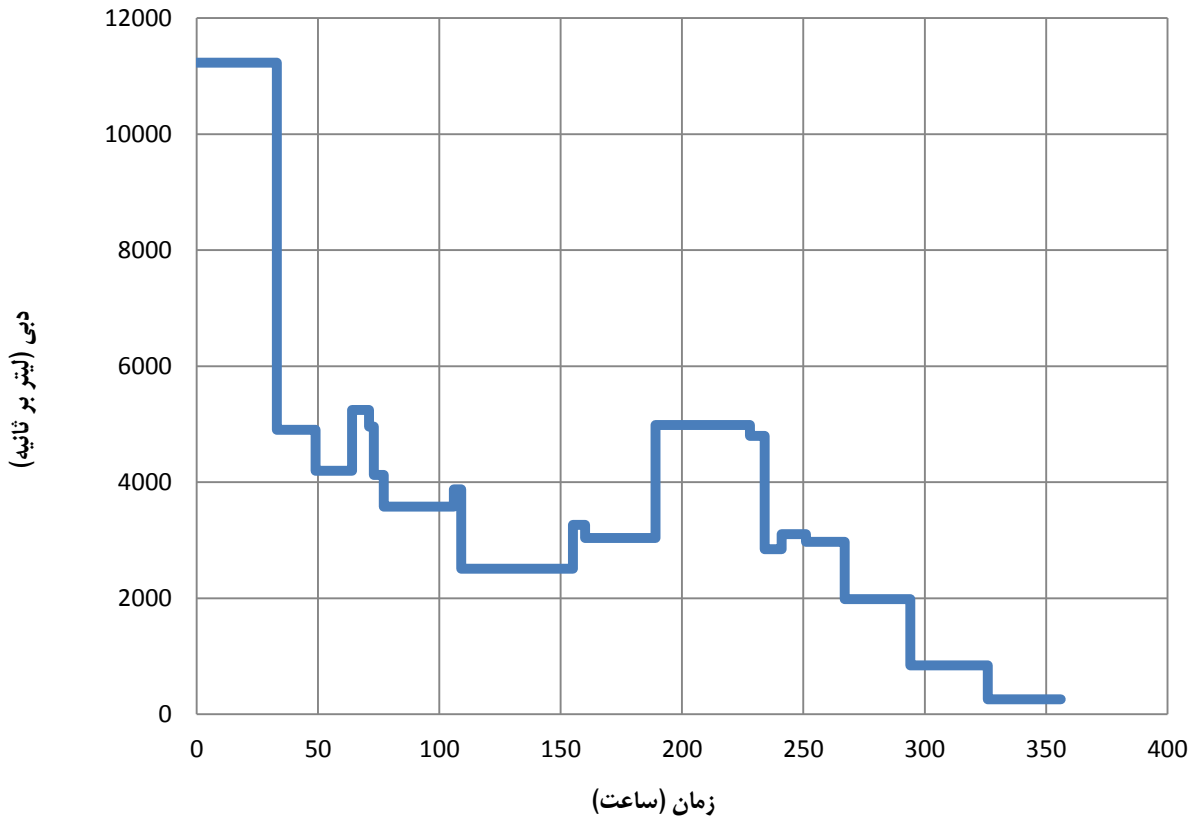
هیدروگراف دریچه سراب کانال توزیع کننده برای الگوریتم PSO در شکل (۴) نمایش داده شده است. تنظیم دریچه سراب در طی دور آبیاری باید مطابق این هیدروگراف انجام شود.

نتیجه گیری

الگوریتم‌های تکاملی با سرعت پردازش بالایی که دارند می‌توانند

نداشت، بنابراین برای جلوگیری از طولانی شدن زمان اجرای مدل و همچنین حصول جواب با دقت مطلوب انتخاب تعداد جمعیت برابر ۱۰۰ مدنظر قرار گرفت.

کاهش مدت زمان تحویل آب برای جلوگیری از بروز تنش آبی به گیاه می توان هر کدام از گزینه های مورد نظر را انتخاب نمود. در این روش افزایش جمعیت از تعداد ۱۰۰ به بالا تأثیری در بهبود نتایج حاصله

شکل ۴- هیدروگراف تنظیم دریچه سراب کانال توزیع کننده

تکاملی و نقطه ضعف روش PSO برای حل مسائل گسسته استفاده از روش های تلفیقی PSO با سایر روش ها و یا JPSO از آنجایی که ممکن است به نتایج بهتری دست یابد، پیشنهاد می گردد.

منابع

غلامی، م.، رهنما، م. و ابراهیمی، ح. ۱۳۸۶. ارائه برنامه بهینه توزیع آب در شبکه های آبیاری با استفاده از تئوری الگوریتم ژنتیک (مطالعه موردی شبکه آبیاری درود زن فارس). پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده مهندسی دانشگاه شهید باهنر کرمان.

عمادی، ع. و کاکویی، س. ۱۳۹۱. بهینه سازی توزیع آب کانال BP14 شبکه آبیاری فومنات با استفاده از الگوریتم مورچگان. نشریه آب و خاک (علوم و صنایع کشاورزی). ۲۶(۵): ۱۱۱۸-۱۱۰۹.

قادری نسب، ف.، قادری، ک. و رهنما، م. ۱۳۹۴. برنامه تحویل و

تعیین صحیح پارامترهای PSO بسیار حائز اهمیت است، زیرا موجب افزایش دقت و برآورد جواب بهینه می گردد. همچنین حداکثر ظرفیت کانال یا ماکزیمم دبی در حال حاضر برای شبکه آبیاری ۳۰۰۰ لیتر بر ثانیه می باشد که این مقدار پس از بهینه سازی ۲۴۶۹ لیتر بر ثانیه می باشد در مقایسه با میزان ظرفیتی کانال بدون شرایط بهینه ۵۳۱ لیتر بر ثانیه کاهش پیدا کرده است. همچنین دور آبیاری این شبکه ۱۵ روزه می باشد و ۳۶۰ ساعت زمان آبیاری آن است در حالی که این زمان پس از اجرای مدل ۴ ساعت کاهش پیدا کرده و در حالت بهینه ۳۵۶ ساعت می باشد. متأسفانه تاکنون پژوهشی در راستای بهینه سازی و بهبود برنامه تحویل و توزیع آب در شبکه آبیاری مذکور با روش های فرا ابتکاری انجام نشده است که بتوان نتایج حاصله این پژوهش را با آن مقایسه نمود. بنابراین بهینه سازی شبکه آبیاری سد نساء با روش های فرا ابتکاری مختلف جهت بهبود برنامه تحویل و توزیع آب حائز اهمیت است. همچنین در حالت بهینه سازی تک هدفه با توجه به گسترش روش های بهینه سازی

- Rezaei, F., Safavi, H., Mirchi, A. and Madani, K. 2017. F-MOPSO: An alternative multi-objective PSO algorithm for conjunctive water use management. *Journal of Hydro-Environment Research*. 14: 1-18.
- Suryavanshi, A. and Reddy J. 1986. Optimal operation scheduling of irrigation distribution systems. *Journal of Agricultural Water Management* 11: 23-30.
- Maier, H., Simpson, A., Zecchin, A., Foong, W., Phang, K. Y., Seah, H. y. and Tan, C. 2003. Ant colony optimization for design of water distribution system. *Journal of Water Resources Planning and Management*., ASCE. 129(3): 200- 209.
- Zhao, W., Ma, X., Kang, Y., Ren, H. and Su, B. 2009. Optimal Model on Canal water Distribution Based on Dynamic Penalty Function and Genetic Algorithm. *International Conference on Computer and Computing Technologies in Agriculture*. 294(2): 1347-1357.
- Pawed, A.W., Mathur, Y.P. and Kumar, R. 2013. Optimal water scheduling in irrigation canal network using particle swarm optimization. *Journal of Irrigation and Drainage*. 62(2): 135-144.
- Ikudayisi, A. and Adeyemo, J. 2015. Irrigation water optimization using evolutionary algorithms. *Environmental Economics*. 6(1): 200-205.
- Shi, Y. and Eberhart, R. C. 1998. Parameter selection in particle swarm optimization. *Proceedings of the 7th International Conference on Evolutionary Programming VII*. 2(4): 591-600.
- Kennedy, J. and Eberhart, R.C. 1995. Particle swarm optimization. *International Conference on Neural Networks*, Perth, Australia.
- توزیع بهینه آب در شبکه آبیاری با استفاده از الگوریتم‌های بهینه‌سازی تکاملی (مطالعه موردی شبکه آبیاری زیر سد جیرفت). نشریه آبیاری و زهکشی ایران. ۹(۵): ۸۴۱-۸۳۰.
- منعم، م. و نوری، م. ۱۳۸۹. کاربرد الگوریتم بهینه‌سازی PSO در توزیع و تحویل بهینه آب در شبکه‌های آبیاری. *مجله آبیاری و زهکشی*. ۴(۱): ۸۴-۷۲.
- منعم، م.، نجفی، م. و خوشنواز، ص. ۱۳۸۶. برنامه‌ریزی بهینه تحویل آب در کانال‌های آبیاری با استفاده از الگوریتم ژنتیک، *مجله تحقیقات منابع آب ایران*. ۳(۱): ۱۱-۱.
- Kaghazchi, A., Hashemy Shahdany, S. and Roozbahani, A. 2021. Simulation and evaluation of agricultural water distribution and delivery systems with a Hybrid Bayesian network model. *Journal of Agriculture Water Management*. 245(2).
- Liu, Y., Yang, T., Zhao, R., Li, Y., Zhao, W. and Ma, X. 2018. Irrigation Canal System Delivery Scheduling Based on a Particle Swarm Optimization Algorithm. *Journal of Water*. 10(9): 1281.
- Mathur, Y., Sharma, G. and Pawde, A. 2013. Optimal operation scheduling of irrigation canals using genetic algorithm. *international journal of recent trends in engineering*. 1(6): 11-15.
- Nguyen, D., Maier, H., Dandy, G. and Ascough, J. 2016. Framework for computationally efficient optimal crop and water allocation using ant colony optimization. *Environmental Modelling Software*. 76: 37-53.

Optimal Programming for Delivery and Distribution of Water Irrigation Network Using PSO Algorithm (Case study: the Network Irrigation Nesa Dam in Bam City)

B. Mirkamandar¹, K.Qaderi²

Received: Oct.10, 2021

Accepted: Feb.10, 2021

Abstract

The objective of distribution and delivery of water canal scheduling in irrigation canal networks is timely and adequate delivery of water with minimum operational stages of the head gate of supply canal in the presence of canal capacity and irrigation rotation period constraints. Poor performance of irrigation canals and its effect on decreasing of Agricultural water productivity requires attention for their improvement. Traditional approach for water delivery planning is based on personal experiences, which is not necessarily Satisfactory. The use of analytical and optimization methods could resolve some of these difficulties. Classical optimization methods are facing some limitations such as: being trapped in local optimum points, and difficulties in handling different variables. To overcome some of these limitations, new techniques which can solve complex problems could be used. This study has used the meta-optimization algorithm of PSO optimization to distribute and deliver optimal water in the irrigation network of Nesa Dam in Bam city located in Kerman province. In this research the delivery and distribution program in distribution channel branches are provided so that the various objects such as decreasing in distributor channel capacity and decreasing in time needed for complete the irrigation program optimize as a single and two objectives. In this program, first branch numbers, upper and lower limit of delivery discharge to per branch and branch coverage, gross irrigation requirement, irrigation interval and block numbers as input are defined to the model. By running the model, the best intermittent of branches in per block, minimum of distributor channel capacity and minimum irrigation duration in optimum conditions define to the model as outputs. The results show that in two-objective optimum status for irrigation supply of the network, Imperialist Competitive Algorithm performance is better than the other two algorithms. At present, the maximum discharge for the irrigation network is 3000 lit/s and irrigation time is 360 hours, but according to the results presented in this study, in a two-objective optimization the maximum discharge is 2469 lit/s and the maximum irrigation time is 356 hours. Which reduces the irrigation time by 531 liters per second and 4 hours.

Key words: Irrigation network, Nessa dam, Optimal allocation, Pso algorithm

1 - Ph.D. Student, Water Structures Department, Shahid Bahinar University of Kerman, Kerman, Iran

2 - Associate Professor, Water Structures Department, Shahid Bahinar University of Kerman, Kerman, Iran

(*-Corresponding Author Email: bahar.mirkamandari@gmail.com)